

BO‘LAJAK LOGOPEDLARNI METAKOGNITIV-DIAGNOSTIK FAOLIYATGA
TAYYORLASHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Suvankulova Shaxnoza Karimkulovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti

“Maxsus pedagogika” kafedrası stajyor-o‘qituvchisi,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21901730>

Annotatsiya: Maqolada bo‘lajak logopedlarda metakognitiv-diaagnostik kompetentlikni rivojlantirishning milliy va xorijiy tajribasi sodda ilmiy tilda tahlil qilingan. O‘zbekiston pedagogik ta’lim tizimidagi mustaqil ta’lim, “4+2” modeli, raqamli resurslar va amaliy tayyorgarlikning imkoniyatlari yoritilgan. Rossiya, Belarus, Germaniya va Yevropa tajribasidagi klinik mulohaza, refleksiv nazorat, dalillarga asoslangan amaliyot, superviziya hamda mutaxassislararo hamkorlikning ahamiyati ko‘rsatilgan. Milliy tizimning tashkiliy va metodik kuchli tomonlarini xorijiy tajribaning refleksiv-diaagnostik mexanizmlari bilan uyg‘unlashtirish bo‘lajak logopedlarning mustaqil fikrlashi, diaagnostik xulosa chiqarishi va kasbiy qarorlarini baholashiga yordam berishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak logoped, metakognitiv kompetentlik, diaagnostik kompetentlik, klinik mulohaza, refleksiya, dalillarga asoslangan amaliyot, superviziya, kasbiy tayyorgarlik, milliy tajriba, xorijiy tajriba.

Abstract: The article analyzes national and international experience in developing metacognitive-diagnostic competence in future speech therapists in a clear academic style. It discusses independent learning, the “4+2” model, digital resources and practice-oriented training in Uzbekistan. The importance of clinical reasoning, reflective control, evidence-based practice, supervision and interdisciplinary cooperation in Russian, Belarusian, German and European experience is highlighted. The study argues that combining the organizational and methodological strengths of the national system with reflective and diagnostic mechanisms used abroad supports independent thinking, diagnostic decision-making and professional self-evaluation in future speech therapists.

Keywords: future speech therapist, metacognitive competence, diagnostic competence, clinical reasoning, reflection, evidence-based practice, supervision, professional training, national experience, international experience.

Аннотация: В статье простым научным языком проанализирован национальный и зарубежный опыт развития метакогнитивно-диагностической компетентности будущих логопедов. Рассмотрены возможности самостоятельного обучения, модели «4+2», цифровых ресурсов и практической подготовки в системе педагогического образования Узбекистана. Показано значение клинического мышления, рефлексивного контроля, доказательной практики, супервизии и междисциплинарного взаимодействия в опыте России, Беларуси, Германии и европейских стран. Обосновано, что сочетание организационно-методических преимуществ национальной системы с зарубежными рефлексивно-диагностическими механизмами способствует развитию самостоятельного мышления, диагностических решений и профессиональной самооценки будущих логопедов.

Ключевые слова: будущий логопед, метакогнитивная компетентность, диагностическая компетентность, клиническое мышление, рефлексия, доказательная практика, супервизия, профессиональная подготовка, национальный опыт, зарубежный опыт.

Zamonaviy logopedik faoliyat mutaxassisdan faqat nutq buzilishlari haqidagi nazariy bilimlarni bilishni emas, balki real vaziyatni tahlil qilish, muammoning sabablarini aniqlash, diaagnostik ma’lumotlarni solishtirish va asoslangan korreksion qaror qabul qilishni ham talab etadi. Har bir bolaning rivojlanish tarixi, nutqiy holati, oilaviy muhiti va ta’lim sharoiti turlicha bo‘lgani sababli barcha holatlarga bir xil tayyor algoritmnini qo‘llash mumkin emas. Bo‘lajak logoped har bir vaziyatda o‘z bilimini qayta tashkil etishi, zarur ma’lumotni tanlashi va qabul qilgan qarorini tekshira olishi lozim.

Shu nuqtayi nazardan metakognitiv-diaagnostik kompetentlik tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi. Metakognitiv kompetentlik shaxsning o‘z fikrlash va o‘rganish jarayonini anglash, uni rejalashtirish, nazorat qilish va baholash qobiliyatini bildiradi. Diaagnostik kompetentlik esa bolaning nutqiy holatini o‘rganish, asosiy belgilarni ajratish, ehtimoliy sabablarni solishtirish, xulosa chiqarish va korreksion

yo‘nalishni belgilashga tayyorlikni anglatadi. Mazkur ikki sifat birlashganda bo‘lajak logoped nafaqat nima qilishni, balki nima sababdan aynan shu yo‘lni tanlaganini ham tushuntira oladi.

Bugungi kunda pedagog kadrlar tayyorlash tizimida mustaqil fikrlash, amaliyot bilan nazariyani bog‘lash, raqamli manbalardan foydalanish va o‘z faoliyatini reflektiv tahlil qilishga katta e‘tibor berilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ–289-son qarorida pedagogik ta‘lim sifatini oshirish, ilg‘or xorijiy tajribalarni joriy etish, talabalarning mustaqil ta‘lim olishi, tizimli tahlil va ijodiy fikrlashini rivojlantirish vazifalari belgilangan [1]. Ushbu talablar bo‘lajak logopedlarning metakognitiv-dagnostik tayyorgarligini rivojlantirish uchun muhim normativ va tashkiliy asos yaratadi.

Maqolaning maqsadi bo‘lajak logopedlarda metakognitiv-dagnostik kompetentlikni rivojlantirishda milliy va xorijiy tajribaning ahamiyatini ochib berish hamda ularni ta‘lim jarayonida uyg‘unlashtirishning amaliy yo‘llarini ko‘rsatishdan iborat.

Bo‘lajak logopedning diagnostik faoliyati bir necha ketma-ket bosqichdan iborat. Avvalo u bolaning nutqiy holatini kuzatadi, ota-ona va pedagoglardan ma‘lumot oladi, kerakli diagnostik topshiriqlarni tanlaydi. Keyin olingan natijalarni tahlil qiladi, o‘xshash belgilarni solishtiradi va taxminiy xulosa chiqaradi. Shundan so‘ng xulosaning to‘g‘riligini tekshiradi va korreksion ish yo‘nalishini belgilaydi. Bu jarayonda xatoga yo‘l qo‘ymaslik uchun talaba o‘z fikrlashini nazorat qila olishi kerak.

Metakognitiv yondashuv talabani tayyor javobni yodlab olishdan ko‘ra, qaror qabul qilish yo‘lini tushunishga o‘rgatadi. Masalan, talaba bolada tovush talaffuzi buzilganini ko‘rish mumkin. Biroq u faqat tashqi belgiga qarab xulosa chiqarmasligi, artikulyatsion apparat holati, fonematik eshituv, nafas, ovoz, umumiy motorika va boshqa omillarni ham tekshirishi zarur. Metakognitiv fikrlash unga “Men qaysi ma‘lumotga tayandim?”, “Qaysi ma‘lumot yetishmayapti?”, “Xulosamni yana qanday tekshirish mumkin?” kabi savollarni berishga yordam beradi.

Milliy tajribada bo‘lajak logopedlarni tayyorlashning asosiy kuchli tomoni ta‘limning tizimli tashkil etilishidir. Maxsus pedagogika yo‘nalishining malaka talabida kasbiy faoliyat, amaliyot, fanlar va kompetensiyalar o‘zaro bog‘liq holda belgilangan [2]. Talaba anatomiya, fiziologiya, psixologiya, logopediya, diagnostika va korreksion metodika bo‘yicha bilimlarni bosqichma-bosqich egallaydi. Bu izchillik kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Milliy ta‘lim tizimida “4+2” modelining joriy etilishi nazariya va amaliyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytiradi. Talaba haftaning muayyan kunlarida oliy ta‘lim muassasasida nazariy bilim oladi, qolgan kunlarda esa ta‘lim tashkilotida amaliyot o‘taydi. Bunday yondashuv unga bolalarni muntazam kuzatish, o‘rgangan usullarini real sharoitda qo‘llash va o‘z faoliyatini qayta tahlil qilish imkonini beradi. Amaliyot davomida faqat hisobot yozish emas, balki kuzatuv kundaligi, diagnostik protokol va reflektiv tahlildan foydalanish metakognitiv tayyorgarlikni yanada kuchaytiradi.

Raqamli ta‘lim resurslari ham bo‘lajak logopedning mustaqil ishlash imkoniyatini kengaytiradi. Elektron darslik, ilmiy maqola, videoyozuv, diagnostik platforma va elektron portfolio yordamida talaba zarur ma‘lumotni tez topishi, uni saralashi va o‘z ehtiyojiga mos tarzda o‘rganishi mumkin. Masalan, logopedik mashg‘ulot videoyozuvini qayta ko‘rish orqali talaba mashg‘ulot paytida e‘tibor bermagan bolaning reaksiyalarini aniqlaydi. Bu o‘z faoliyatini kuzatish va tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Rossiya ta‘lim dasturlarida bo‘lajak logopedlarning axborotni izlash, tanqidiy tahlil qilish, tizimli fikrlash va kasbiy vaziyatda mustaqil qaror qabul qilishga e‘tibor beriladi [3]. Bu yondashuv talabaning bilimni tayyor shaklda qabul qilmasdan, uni tahlil qilish va muayyan vaziyatga moslashtirishini taqozo etadi. Diagnostik vaziyatlarda bunday ko‘nikma turli belgilar orasidan asosiylarini ajratish va muqobil taxminlarni solishtirishda ayniqsa muhimdir.

Belarus tajribasida kompetensiyalar universal, bazaviy-professional va ixtisoslashgan yo‘nalishlarga ajratiladi [4]. Bunday bosqichli tuzilma bo‘lajak logopedning umumiy fikrlash madaniyati, pedagogik tayyorgarligi va tor kasbiy ko‘nikmalarini o‘zaro bog‘lash imkonini beradi. Talaba avval umumiy tahlil va muloqot ko‘nikmalarini egallaydi, keyin maxsus diagnostika va korreksiya usullarini o‘zlashtiradi. Bu esa kasbiy tayyorgarlikning yaxlitligini ta‘minlaydi.

Germaniya tajribasining muhim jihati logopedik ta‘limda ilmiy tadqiqot, klinik amaliyot va refleksiyaning birlashtirishidir. Talaba diagnostik vositani shunchaki qo‘llamaydi, balki nima uchun aynan shu vositani tanlaganini tushuntiradi. Olingan ma‘lumotlarni tartibga soladi, ilmiy manbalar bilan solishtiradi va o‘z qarorining kuchli hamda zaif tomonlarini baholaydi. Bu yondashuv diagnostik fikrlashni chuqurlashtiradi va mutaxassisning kasbiy mas‘uliyatini oshiradi.

Yevropa logopedlari professional profilida baholash, diagnostika, terapiya, maslahat, tadqiqot, hamkorlik va superviziya o‘zaro bog‘liq faoliyatlar sifatida ko‘rsatilgan [5]. Ushbu modelda klinik mulohaza markaziy o‘rin tutadi. Klinik mulohaza yuritish mutaxassisning faktlarni yig‘ishi, ularni tahlil qilishi, bir nechta ehtimoliy xulosalarni tekshirishi va eng asoslangan qarorni tanlashini anglatadi. Bu jarayon bo‘lajak logopedning metakognitiv boshqaruvini rivojlantiradi.

Dalillarga asoslangan amaliyot xorijiy tajribaning yana bir muhim tomoni hisoblanadi. Bunda logoped qaror qabul qilishda uch manbani birlashtiradi: ilmiy tadqiqot natijalari, o‘z kasbiy tajribasi va bolaning individual ehtiyojlari. Masalan, biror korreksion metod ilmiy jihatdan samarali deb topilgan bo‘lsa ham, u har bir bola uchun bir xil natija bermasligi mumkin. Shuning uchun logoped bolaning yoshi, rivojlanish darajasi, motivatsiyasi va oilaviy sharoitini hisobga olishi kerak.

Superviziya ham bo‘lajak mutaxassisning kasbiy o‘shida katta ahamiyatga ega. Superviziya jarayonida talaba yoki yosh logoped tajribali mutaxassis bilan o‘z ishini muhokama qiladi. U mashg‘ulotning muvaffaqiyatli va qiyin jihatlarini tahlil qiladi, boshqa yechimlarni ko‘rib chiqadi va keyingi ish uchun reja tuzadi. Bunday jarayon xatoni yashirish emas, balki undan o‘rganish madaniyatini shakllantiradi.

Mutaxassislararo hamkorlik ham logopedik faoliyatning ajralmas qismidir. Ko‘p hollarda bolaning nutqiy rivojlanishidagi qiyinchiliklar psixologik, nevrologik, eshitish yoki umumiy rivojlanish omillari bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli logoped psixolog, maxsus pedagog, shifokor va ota-ona bilan birgalikda ishlashi kerak. Bo‘lajak logoped boshqa mutaxassislarning fikrini tinglash, umumiy maqsadni belgilash va birgalikda qaror qabul qilishga o‘rganishi lozim.

Milliy va xorijiy tajribani qiyoslash shuni ko‘rsatadiki, milliy modelda me‘yoriy-huquqiy asos, ta’limning izchilligi va amaliyotga yo‘naltirilganlik kuchli. Xorijiy modellar esa klinik mulohaza, refleksiv nazorat, dalillarga asoslangan amaliyot va superviziya kabi ichki kasbiy mexanizmlarga ko‘proq e’tibor beradi. Shu sababli ularni qarama-qarshi qo‘yish emas, balki o‘zaro to‘ldirish maqsadga muvofiqdir.

Bo‘lajak logopedlarda metakognitiv-diagnostik kompetentlikni rivojlantirish uchun o‘quv jarayoniga diagnostik keyslarni kiritish samarali hisoblanadi. Keysda bolaning nutqiy holati, kuzatuv natijalari, ota-ona ma’lumoti va boshqa belgilar beriladi. Talaba mavjud faktlarni ajratadi, taxminiy xulosalarni yozadi, qo‘shimcha ma’lumot zarurligini aniqlaydi va yakuniy qarorini asoslaydi. Bunday topshiriq tayyor javobdan ko‘ra fikrlash jarayonini rivojlantiradi.

Refleksiv kundalik ham oddiy, ammo foydali vosita hisoblanadi. Har bir amaliy mashg‘ulotdan keyin talaba “Nima muvaffaqiyatli bo‘ldi?”, “Qaysi qiyinchilik yuz berdi?”, “Nima sababdan bunday bo‘ldi?”, “Keyingi safar nimani o‘zgartiraman?” kabi savollarga yozma javob beradi. Vaqt o‘tishi bilan talaba o‘z kasbiy rivojlanishini ko‘ra boshlaydi va takrorlanayotgan xatolarini aniqlaydi.

Videotahlil bo‘lajak logopedlarning kuzatuvchanligini oshiradi. Talaba o‘z mashg‘ulotini yoki namunaviy logopedik jarayonni videoda ko‘rib, pedagogning savollari, bolaning javoblari, tana tili va diqqat holatini tahlil qiladi. Videoni bir necha marta ko‘rish real vaqt davomida sezilmagan muhim belgilarni aniqlashga yordam beradi.

Ta’lim jarayonida mikro-superviziya tashkil etish ham mumkin. Bunda kichik guruh talabalari o‘zlari bajargan diagnostik vazifani o‘qituvchi va guruhdoshlar bilan muhokama qiladilar. Muhokama tanqid qilish uchun emas, balki qarorni yaxshilash uchun olib boriladi. Bu talabada o‘z fikrini asoslash, boshqa nuqtayi nazarni qabul qilish va xulosani qayta ko‘rib chiqish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Baholash tizimida ham o‘zgarish zarur. Faqat yakuniy to‘g‘ri javobni baholash yetarli emas. Talabaning ma’lumotni qanday yig‘gani, qaysi belgilarni asosiy deb tanlagani, qaysi taxminlarni tekshirgani va o‘z xulosasini qanday asoslagani ham hisobga olinishi kerak. Shunda baholash talabaning nafaqat bilimini, balki fikrlash sifatini ham ko‘rsatadi.

Bo‘lajak logopedlarning metakognitiv-diagnostik kompetentligini shakllantirish uchun “Diagnostik fikrlash va refleksiya” nomli maxsus qisqa modul ishlab chiqish mumkin. Modulda diagnostik rejalashtirish, klinik mulohaza, xatolarni tahlil qilish, dalillarga asoslangan qaror, superviziya va mutaxassislararo hamkorlik mavzulari yoritiladi. Nazariy mashg‘ulotlar real keyslar, videomateriallar va amaliy vazifalar bilan mustahkamlanadi.

Bo‘lajak logopedlarda metakognitiv-diagnostik kompetentlikni rivojlantirish zamonaviy maxsus pedagogik ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Mazkur kompetentlik talabaning diagnostik bilimga ega bo‘lishi bilan cheklanmay, o‘z fikrlash jarayonini anglash, qarorini tekshirish, xatolarini tuzatish va korreksion yo‘nalishni asoslashga yordam beradi.

Milliy tajriba bo‘lajak logopedlarni tayyorlash uchun tizimli, me‘yoriy va amaliy poydevor yaratadi. Xorijiy tajriba esa klinik mulohaza, refleksiv nazorat, dalillarga asoslangan amaliyot, superviziya va mutaxassislararo hamkorlik orqali kasbiy tayyorgarlikni chuqurlashtiradi. Ushbu ikki yo‘nalishning birlashtirilishi talabning mustaqil va mas‘uliyatli mutaxassis sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Ta‘lim jarayonida diagnostik keyslar, refleksiv kundalik, videotahlil, elektron portfolio, mikro-superviziya va fanlararo muhokamalardan foydalanish tavsiya etiladi. Baholashda esa faqat yakuniy javob emas, balki talabning qaror qabul qilish jarayoni ham hisobga olinishi lozim. Bo‘lajak logopedlarning metakognitiv-diagnostik kompetentligini rivojlantirish milliy ta‘limning tizimlilik va xorijiy tajribaning refleksiv-diagnostik imkoniyatlarini uyg‘unlashtirish asosida samarali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi PQ–289-son “Pedagogik ta‘lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi, Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. 60110300 – Maxsus pedagogika bakalavriat ta‘lim yo‘nalishining malaka talabi. – Toshkent, 2025.

3. Образовательная программа высшего образования по направлению подготовки 44.03.03 Специальное (дефектологическое) образование. Профиль «Логопедия». – Москва, 2019.

4. Образовательный стандарт высшего образования ОСВО 1-03 03 01-2021. Специальность «Логопедия». – Республика Беларусь, 2022.

5. European Speech and Language Therapy Association. Professional Profile of the Speech and Language Therapist. – 2019.

6. Алмазова А.А. Развитие профессиональной языковой личности студентов-логопедов в процессе лингвистической подготовки. – Москва: МПГУ, 2014.